

Väittelyä.

Varhaiskantasuomen pääpainottoman *ai*-diftongin kehityksestä.

Kirjoittaessani esitystä otsikossa mainitusta asiasta (ks. Vir. 1942 s. 117—25) liitin vokaalien horisontaalisen kielenasennon keskinäiseen vertailuun perustuvan selitykseni täydennykseksi lyhyen katsauksen, jossa *ai* > *ei* ~ *oi* muutosta valaistaan resonanssisuhteiden kannalta. Tällöin mainitsin mm., että »vokaalien horisontaalisella kielenasennolla on merkittävä vastaavuutensa niiden suuresonanssissa». Tiedämmehän, että sitä mukaa kuin vokaalisarjassa siirrytään takaisimmasta etisimpään, s.o. *u*:sta *i*:hin, suuresonanssi nousee (aikaisemmin tätä lienee pidetty yleispäteväenä sääntönä — näin asia on esitetty vielä Äimän oppikirjassakin —, mutta esim. Antti Sovijärven tutkimusten mukaan labiaalisissa etuvokaaleissa alentaa pieni huuliaukko siinä määrin suuontelon ominaisväveltä, että ei ainoastaan *ö*:n, vaan *ü*:nkin suuresonanssi on suunnilleen yhtä matala kuin *ä*:n, *ü*:n ollessa lähes 2 sävelaskelta matalampi kuin taempana ja suuremmalla aukeamalla muodostuva *e*). Kun maist. Pukki, joka edellä s. 556— ottaa kirjoitukseni kriittisen tarkastelunsa kohteeksi, sanoo, että tämä »käsitys» on »Itkosen esittämällä tavalla» erheellinen, niin hän suhteettomasti liioittelee lähtökohtanaan olevan pikku detaljin merkitystä. Hänen oikaisunsaahan koskee ainoastaan kokeellisten tutki-

mustulosten puutteessa esittämäni otaksumaa, että keskivokaalin e :n sekä a :n suuresonanssien ero lienee jonkin verran suurempi kuin o :n ja a :n. Tuollainen ajatus tuntui minusta varsin todennäköiseltä, kun koetin päätellä, miten sarjassa $e - ä - e$ e :n suuresonanssi suhtautuisi sarjan muiden jäsenten suuresonansseihin. Sovijärven laskemien $ä$ -varianttien suuformanttien keskimääräinen värähdysluku on 1750, e :n vastaavasti 2100, erotus siis 350. Jos e :ssä ja e :ssä leukavälin ja huuliaukeaman laajuus olisi suunnilleen sama — minkä oletuksen paikkansapitävyyttä minulla ei ollut tilaisuutta käytännössä tutkia — arvelin e :n ja $ä$:n suuresonanssien välisen eron voivan likipitäen vastata e :n ja $ä$:n eroa, joten e :n värähdysluku sattuisi 1400:n vaiheille. Tämä arvo näytti soveltuvan myös sarjaan $e - a - o$, jossa a :n keskimääräinen värähdysluku on 1080 ja o :n 800. Tosin e :ta ja o :ta ei käy suuresonanssin kannalta vertaaminen toisiinsa niinkään hyvin kuin e :ta ja e :tä, koska o :ssa huulten pyöritys epäilemättä tuntuvasti alentaa suutilan ominaissäveltä, mutta ajattelin e :n suuresonanssin vastaavasti tai ehkä hieman suuremmassakin määrässä kohoavan etisemmästä kielenasennosta aiheutuvan suuontelon supistumisen kautta. Sittemmin suoritettut mittaukset ovat osoittaneet vatjan e :n suuresonanssin olevan ainoastaan n. $\frac{1}{2}$ sävelaskelta sm. a :n suuresonanssia korkeampi, mikäli eroa lainkaan on olemassa; onhan e :n värähdysluku 1085 käytännöllisesti katsoen sama kuin a :n. Vaikka jatkettujen tutkimusten valossa vatj. e :n hämmästyttävän alhainen suuresonanssi ehkä osoittautuisikin lähinnä individuaaliseksi erikoisuudeksi, voitaneen joka tapauksessa katsoa varmaksi, että ims. e on suuresonanssinsa suhteen huomattavasti lähempänä a :ta kuin o . Kun toisaalta yleisfoneettisena selviönä pidettävän edellytyksen, että o on kieliartikulaationsa puolesta läheisempi sukulainen a :lle kuin keskivokaali e , on todettu pätevän myös vatj. e :n suhteen (vrt. alempt.), niin näin ollen vaikuttavat vokaalien suuresonanssien keskinäisiin suhteisiin muut tekijät kuin kielenasento paljon ratkaisevammin kuin omasta puolestani otaksuin. Samaan yksipuoliseen arviointiin eksyy maist. Pukkikin, kun hän koettaessaan s. 557 kuvata kielenasennon e :ssä vain vähän a :n asennosta poikkeavaksi vetoaa varmemmaksi vakuudeksi k.o. äänneiden suuformanttien yhtäläisyyteen. — Loppujen lopulta kysymys e :n suuresonanssin korkeudesta merkitsee v-ksm. a_i -diftongin kehityksestä antamani selityksen kannalta peräti vähän, koska uskon, että »todennäköisessä kehityssarjassa $a_i > e_i > e_i > i_i$ e esiintyi kantasuomessa vain ohimenevänä siirtymävaiheena, jos kerran äänne muuten oli vokaalistossa tuntematon» (Vir. 1945 s. 182). Toisin sanoen olisi totunnaisen » $e_i \sim o_i$ vaihtelun» sijasta mielestäni asiallisempaa puhua $e_i \sim o_i$ vaihtelusta v-ksm. a_i -diftongin jatkajana. Jotta kirjoituksessani s. 123 r. 11—15 esitetyn määritelmän kelpoisuus ei kärsisi, on siinä e :n sijalle merkittävä e (a :n ja e :n suuresonanssien ero on n. oktaavi a :n ja o :n välistä $2\frac{1}{2}$ sävelaskelen eroa vastaan). Seuraavassa kuitenkin merkitsen aikaisemman esitykseni mukaisesti e :n sekä e_i -diftongissa että ensi tavussakin vaihtoehtoisesti e :n rinnalla, samoin kuin myös i :n rinnalla i :n, tahtoen tällä tähdentää sitä, että esittämäni äännefyysiologisen selityksen kohdalta on yhdentekevää, oletetaanko niin hyvin ensi kuin toisessa tavussa etu- vaiko keskivokaalisia lähtömuotoja.

Aluksi saanen lyhyesti kerrata selitykseni pääajatuksen, josta maist. Pukin käsittelyn perusteella saa puutteellisen ja osaksi harhauttavan kuvan.

V-ksm. toisen tavun *aj*-diftongissa ilmennyt pyrkimys tasoittaa komponenttien artikulaatioaukeamain kesken vallitsevaa suurta aste-eroa on johtanut siihen, että *a* *i*:n vaikutuksesta ummistui puoliahtaaksi vokaaliksi. Näin syntyneen äänteen kvaliteetin, artikulaatiopaikan, määräsi ensi tavun vokaali, joka siis tässä ensi ja toisen tavun vokaalien keskinäisiin suhteisiin perustuvassa kehityksessä toimi aktiivisena tekijänä. Sen hallitseva vaikutus oli puhtaasti konservatiivista laatua, esiintyen tendenssinä säilyttää sekä kielen horisontaalinen siirtymäliike ensi tavun vokaalin artikulaatioasennosta toisen tavun *a*:n asentoon että molempien tavujen vokaalien kielenasentojen keskinäinen suhde mahdollisimmassa määrin ennallaan. Tämä pyrkimys toteutui ainoastaan siinä tapauksessa, että *a*:n ummistumisen aiheuttanut kielen selän nousu eli vertikaalinen liike samalla *j* *a* *t* *k* *o* *i* horisontaalisessa suunnassa tuota traditionaalista liikettä, jonka lähtökohtana oli ensi tavun vokaalin artikulaatioasento. Kun ensi tavussa oli *o*, *u*, jatkui *a*:ta kohti suuntautuva etenevä liike *a*:n artikulaatioaseman ohi *e*:n asentoon; *a* > *o* muutos ei ollut mahdollinen, koska kielen etenevä liike olisi tällöin jäänyt kokonaan pois. Kun ensi tavussa oli *e*, *i* (*e*, *i*), oli toisen tavun *a*:n artikulaation edellyttämä horisontaalinen liike suunnaltaan taannehtiva, ja sen jatkuessa *a*:n ohi päädyttiin *o*:hon. Muutos *a* > *e* ei tässä tapauksessa voinut tulla kysymykseen; se näet olisi merkinnyt *a*:ta kohti suuntautuvan traditionaalisen liikkeen katkeamista jo matkan puolivälissä (tai tyrehtymistä kokonaan, jos ensi tavussa oletetaan *e*:ta, *i*:ta) sekä toisen tavun vokaalin artikulaatiopaikan siirtymistä samalla kielen takaselästä keskiselkään, joten se olisi siis ollut ristiriidassa ensi tavun vokaalin hallitsevassa vaikutuksessa kuvastuvien molempien tendenssien kanssa. Myös siinä tapauksessa, jolloin ensi tavussa oli *a* ja ensi ja toisen tavun vokaalien välinen horisontaalinen siirtymäliike siis puuttui, tapahtui tietenkin *a* > *o*, sillä artikulaatiopaikan pysyttäminen takaselässä merkitsi pienintä mahdollista poikkeusta *a*:n kieliartikulaatiosta, ja ensi ja toisen tavun vokaalien kielenasennon keskinäisen suhteen säilymiseen kohdistuva pyrkimys tuli näin parhaiten toteutetuksi. Edelläolevasta selviää, että *a* > *e* ~ *o* muutos on eräänlainen balanssi-ilmiö.

Mielestäni kuvattu kehitys on periaatteena selvä ja hyvin yksinkertainen, eikä se sisällä myöskään mitään foneettisesti keinotekoista. Maist. Pukki ei kuitenkaan halua tätä myöntää, koska selitykseni ei sovellu hänen mielijohteeseensa, että varhaiskantasuomessa ei olisi ollenkaan tapahtunut *aj* > *oj* muutosta. Katsokaamme nyt, mitä hänellä on esitettävänä käsitystäni vastaan ja oman käsityksensä tueksi.

S. 557 olevan väitteen mukaan olisin sanonut *a* > *o* muutoksen ensi tavun *a*:n jäljessä tapahtuneen siksi, että *a*:n ja *e*:n suuresonanssien välinen ero on suurempi kuin *a*:n ja *o*:n. Tämähän ei pidä paikkaansa, sillä selitykseni tämän yksityistapauksen kohdalta on kuten muulloinkin puhtaasti fysiologinen. Sanon ainoastaan, että »*a* > *o* ensi tavun *a*:n jäljessä lienee resonanssiseikkojakin silmälläpitäen odotuksenmukainen», ja tästä käsityksestä pidän kiinni edelleenkin, riippumatta siitä, mitä kirjoituksessani

arvelin e :n suurenonanssin korkeudesta. Katson e :n siis olleen vain siirtymävaiheena sarjassa $a_i > (e_i >) e_i > e_i$; viittaaan siihen, mitä edellä olen ksm. e :sta sanonut. Näin ollen kiistan maist. Pukin ponnien, että $a > o$ ei olisi akustiselta kannalta puolustettavissa.

Käydessään tarkastelemaan ai -diftongin kehitykseen vaikuttaneita fysiologisia seikkoja maist. Pukki niinkään kohdistaa huomionsa lähinnä ensi tavun a :n jälkeiseen »oletettuun» $a > o$ muutokseen, jonka yhteydessä hänen sanojensa mukaan »ainoana fysiologisena tekijänä on jälkikomponentin i :n vaikutus». Tämä väite on paha erehdys. Jos me yleensä annamme jotakin merkitystä ensi ja toisen tavun vokaalien kielenasennon keskinäisille suhteille, kuten maist. Pukkikin sanoo tekevänsä, niin samalla myönämme, että näiden vokaalien kesken vallitsee vuorovaikutus, eräänlainen jännitystila, joka käsillä olevassa tapauksessa ilmeni siten, että ensi tavun vokaali toimi jälkitavun vokaalin artikulaatiota säätelevänä tekijänä. Tuollainen jännityksen muodostuminenhan on vokaalien välisen, moninaisissa ilmenemismuodoissa esiintyvän kaukovaikutuksen välttämätön perusedellytys; ilman sitä myös siirtymäliike ensi tavun vokaalin asennosta toisen tavun vokaalin asentoon olisi jäänyt merkityksettömäksi mekaaniseksi tapahtumaksi, jolla ei olisi voinut olla vähintäkään osuutta ai -diftongin kehityksessä. Mutta on nurinkurista ajatella, että ai -diftongin kehityksessä mainittu vuorovaikutus ilmeni vain silloin, kun ensi ja toisen tavun vokaalit ääntyivät erilaisella kielenasennolla; totta kai se oli yhtä voimakkaasti vaikuttamassa silloinkin, kun vokaalien artikulaatioasento oli sama ja horisontaalista siirtymäliikettä siis ei esiintynyt. (Sensijaan voidaan viimeksimainitussa tapauksessa puhua palautumisliikkeestä, kun kieli tavujen välisen konsonantiston artikulaation jälkeen uudelleen sijoittui a :n asentoon.) Toisin sanoen: myös ensi tavun a :n jäljessä rajoittui ai -diftongin jälkikomponentin osuus ainoastaan a :n artikulaatioasteen ummistamiseen, ja a :n jatkajan kvaliteetin määräsi ensi tavun vokaalin hallitseva vaikutus. Koettaessaan osoittaa $a_i > o_i$ muutoksen epätodennäköiseksi maist. Pukki vielä lausuu: »Sitäpaitsi i :n suppeuttava vaikutus [a :han] ei ilmene vertikaalisena kielenliikkeenä.» Vertikaalisenahan se juuri ilmenee, kuten minkä hyvänsä vokaalin suppeuttava vaikutus toiseen vokaaliin! Mutta, kuten viittaus $au > ou$ ja $ai > ei$ tapauksiin osoittaa, maist. Pukki sekoittaakin toisiinsa puhtaasti vertikaalisen ja vertikaalis-horisontaalisen vaikutuksen. Hänen käsityksensä, että a :n artikulaatioaukeamaa ummistavaan vaikutukseen olisi i :n taholta yhtynyt myös itsenäinen palataalistamistendenssi, perustuu ensi tavun vokaalin vaikutuksen mielivaltaiseen eliminoimiseen, mistä yllä jo mainittiin. Tuollaista tendenssiä ei päässyt syntymään, koska ensi tavun a , joka määräsi kehityksen kulun, vaikutti päinvastaiseen suuntaan. Mikäli haluamme pysytellä tosiasioissa, joiden havaitsemisen luulisi objektiiviselle tutkijalle olevan helppoa, meidän on kerta kaikkiaan toteaminen, että $ai > ei \sim oi$ balanssissa diftongin jälkikomponentin vaikutus on ollut pelkästään vertikaalista laatua, joten sen kannalta oli aivan samantekevää, tapahtuiko kielen selän nousu horisontaalisesti etenevässä ($a > e$) vaiko taanhehtivassa suunnassa ($a > o$). Ja kun kieli tuli o :n asentoon, liittyi huuliartikulaatio täydennykseksi automaattisesti, sitäkin suurem-

malla syyllä kun *o* ennestään esiintyi kielen äänteistössä, sivumennen sanottuna ehkä ensi tavua kauempanakin; ei näet liene mitään pakottavaa syytä asettaa ksm. pääpainottoman *o*:n syntyä yksinomaan $a_i > o_i$ muutoksen yhteyteen. Artikulaatioasteen supistumiseen (ei siis labiaalistumistendenssiin) perustuva $a > o$ on tuttu monesta kielestä. Kun on kysymys ilmiöistä, jotka kokonaisuudessaan kuuluvat kieliartikulaation piiriin, niin luulossa, että *o*-vokaalin labiaaliartikulaatio olisi jollakin tavoin voinut olla esteenä $a > o$ muutokselle, kuvastuu tietynlainen käsitteiden sekaannus.

Maist. Pukki ei usko selitystäni: »Että ensi tavun *a*:n jäljessä tapahtui $a > o$ eikä $a > e$, on ymmärrettävää siksi, että *o* takavokaalina on artikulaatioltaan lähempänä *a*:ta kuin *e*.» Hän vastaa: »*a* ja *o* ovat kyllä takavokaaleja, mutta tämä seikka ei paljon merkitse silloin, kun kielenasentojen keskinäisille suhteille annetaan ratkaiseva merkitys, niinkuin Itkonen tekee. Juuri silloinhan on otettava huomioon, että yleiseltä asennolliselta habitukseltaan *e* on paljon lähempänä *a*:ta kuin *o*.» Se, että vokaalien artikulaatiopaikkain vertailussa ei huomiota olisi keskitettävä kielen artikuloivan osan toimintaan, vaan että yhtä tärkeänä tekijänä olisi otettava lukuun kielen passiivisen osan asento, on minulle uutta. Esim. *a*:ssa ja *ä*:ssä kielen yläpinnan muoto on hyvin samanlainen, *o*:lle ominainen kupeisuus puuttuu, samoin niissä kielen kärki koskee etisiin alahampaisiin tai hammasvalliin, kun taas *o*:ssa kielen kärki jää kauas hammasvallin taakse. Jos siis artikulaatiopaikka ei merkitse mitään, vaan ainoastaan »yleinen habitus», niin silloinhan *a* ja *ä* ovat keskenään kaikin puolin paljon läheisempiä sukulaisia kuin *a* ja *o* ja perinnäinen, mm. vokaalisoinnun ymmärtämiseksi välttämätön jako taka- ja etuvokaaleihin joutaisi pantavaksi hyllylle. Mutta sinänsä sekin maininta, että *a* ja *e* olisivat yleiseltä habitukseltaan toisiaan paljon lähempänä kuin *a* ja *o*, olisi varsin merkillinen, ellei se tosiaan näyttäisi saavan tukea maist. Pukin antamasta vatj. *e*:n määritelmästä. Saamme kuulla, että koehenkilön ääntämissä *a*- ja *e*-vokaaleissa »kieli loikoo laakeana pitkin pituuttaan ja leveyttään, kärki *a*:ssa alahammasvallissa kiinni, *e*:ssä vain hiukan sen takana, selkä jälkimmäisessä vain vähän korkeammalla kuin edellisessä». Määritelmä synnyttää tässä muodossaan ehdottomasti sen vaikutelman, että kysymyksessä on takainen, normaalia (puoliahdasta) *e*:ta huomattavasti avoimempi äänne. Mutta prof. Sovijärvi ilmoittaa kokeellisten tutkimustensa perusteella, että vatj. *e* on »illabiaalinen ylemmän välisarjan keskivokaali ja — — — artikuloituu edempänä kuin viron (yleiskielen) vastaava äänne» (ks. ed. s. 427). Viron *e*:n määrittelee Ariste: »Oraalselt (suuliselt) artikuleeritakse õ-d nõnda, et keeleselg tõuseb keskõsas (mediodorsumiga) kõva suulae tagaosa suunas umbes samale kõrgusele nagu e-d artikuleerides. Keeleselja esiosa suundub kõva suulae esiosa poole» (Eesti keele häälamine 49). Kukaan ei tahtone uskotella, että vir. *e* olisi artikulatorisesti lähempänä *a*:ta kuin *o*, ja vatj. *e*:hen nähden moinen väite on vielä erheellisempi, koska jälkimmäinen äänne Sovijärven mukaan eroaa vir. *e*:sta nimenomaan suuremman palataalisuutensa kautta. Jos siis vatj. *e*:ssa kielen selkä kohoo *a*:han verrattuna vain »vähän», niin *o*:ssa se nousee yhtä vähän, ts. vertikaalisen kielenasennon suhteen *e* ja *o* eroavat *a*:sta yhtä paljon; mutta horisontaalisesti

o ja *a* kuuluvat samaan kategoriaan, koska näillä äänneillä on yhteinen artikulaatiovyöhyke, kielen takaselkä. Juuri siitä syystä johti *a*:n säilyttämistavoittelu muutokseen $a_i > o_i$ ensi tavun *a*:n jäljessä. Huomautus, että diftongin alkukomponentti ei ole »karakteristisin, *a*-maisoin ensi tavun *a*:han verrattuna silloin, kun se on jälkikomponentin *i*:n voimakentässä», on operoimista merkityksettömän pienillä finesseillä. Vai väittääkö joku, ettei *a* esim. sanoissa *kaivo*, *punainen* olisi puhdas takavokaali?

Jos siis todistelut, joita maist. Pukki esittää selittäessään, että ensi tavun *a*:n jäljessä tapahtui $a_i > e_i$, kulkevatkin vallan harhateitä, niin vielä omituisempaa on jatko, joka koskee a_i :n kehitystä ensi tavun *e*:n (*e*:n), *i*:n jäljessä. Lopputulos — » $a_i > e_i$ muutos on tapahtunut aivan riippumatta siitä, mikä ensi tavun vokaali oli» — on ollut kirjoittajalle tietysti selvä siitä pitäen kuin hänelle »valkeni», että vatjan sekundääriset *e*-tapaukset (joissa siis aikaisemman *o*:n tilalle on tullut *e*) edustavatkin alkuperäistä kantaa. Mielenkiintoa herättää tässä vain se, millaisin foneettisin perustein tähän tulokseen on voitu päästä. Kas tähän tapaan: »On näet muistettava, että toisaalta *u* ja *i* yläsarjan ylivokaaleina, toisaalta *o* ja *e*, *e* välisarjan ylivokaaleina kumpikin keskenään ovat täsmälleen samoilla horisontaalisilla linjoilla, kummassakin tapauksessa suorastaan välttämättömyyden pakosta *ai*-diftongin alkukomponentin artikulaatio-*paikka* sattuu *e*:n alueelle.» Kun maist. Pukki siteeratusta lauseesta nimitää vertikaalisia linjoja horisontaaliksi, niin kernaasti haluaisi uskoa, että kysymyksessä on vain terminologinen lipsahdus (horisontaalisista »linjoista» tuskin käy puhumiseenkaan, vaan ainoastaan horisontaalisista vyöhykkeistä, joiden mukaan vokaalit ryhmittyvät etu-, keski- ja takavokaaleihin). Mutta nähtävästi näin ei kuitenkaan ole laita. Luuleehan maist. Pukki niinkin, että diftongin alkukomponentin ummistuminen ilmenee vertikaalisena liikkeenä vain sikäli kuin jälkikomponentti samalla vaikuttaa assimiloivasti horisontaalisessa suunnassa. Tästä on tehtävä se varsin murheellinen johtopäätös, että vastaväittäjäni ei ole vaivautunut ottamaan kunnolla selvää edes alkeiskäsitteistä eli siitä, mitä horisontaalisella ja vertikaalisella kielenasennolla ja -liikkeellä oikeastaan tarkoitetaan. Tokkopa hänellä on näin ollen ollut aikaa ja halua objektiivisesti syvennyä esittämäni selitykseenkään. Eikö fonetiikkaa liene käytetty lähinnä välikappaleena etsittäessä kaikessa kiireessä vaikka kuinkakin köykäisiä todistimia yllä mainitun äännehistoriallisen ennakkokäsityksen tueksi? — Maist. Pukki käy siis yhtäkkiä käsiksi ensi tavun vokaalien vertikaaliseen kielenasentoon ja kehittelee tältä pohjalta merkillisen päätelmän, että onkin ollut aivan samantekevää, siirtyikö kieli ensi tavun vokaalista toisen tavun *a*:han etenevässä vaiko taannehtivassa suunnassa (vaikka itse asiassa tuon siirtymisliikkeen suunta, ja ainoastaan se, on ollut *ai*-diftongin kehityksessä ratkaiseva!), jolloin ajatuksen lankä sotkeutuu niin pahoin, että vyyhteä ei tosiaankaan kannata käydä purkamaan. Jos taas tuon sanonnallisesti hämărăhkön esityksen takaa kuultaa vain havainto, että kieli matkallaan ensi tavun *e*:stä ja *i*:stä kohti toisen tavun *a*:ta sivuuttaa *e*:n aseman, niin sehän ei ole mitään uutta. Kirjoitukseni s:lla 122 olen siitä asiasta huomauttanut, samoin kuin olen selittänyt sen, miksi kielen taannehtivan liikkeen keskeyttäminen tässä vaiheessa ei tullut kysymykseen.

Tarkastellessani kohta kohdalta vastaväitteitä, joita maist. Pukki esittää *ai*-diftongin kehityksestä antamani selityksen johdosta, olen täten todennut, että ne, lukuunottamatta *e*:n suuresonanssia koskevaa, tässä yhteydessä merkityksetöntä oikaisua, ovat aiheettomia ja osoittavat perusteluidensa paikkansapitämättömyyden ohessa myös sen valitettavan seikan, että maist. Pukki ei ole ensinkään ymmärtänyt kysymyksessään olevan vokaalibalanssin todellista luonnetta.

Tähän voisin jo lopettaakin, mutta en malta olla tarkastelematta hiukan sitä menetelmää, jolla maist. Pukki loihii yksinomaisesta *ei*-edustuksesta kahtalaisuuden *ei* ~ *oi*. Kahtalaisuus olisi yhteydessä alkup. *e*:n katoamiseen, jonka syyt kirjoittaja, viisaasti kylläkin, jättää mainitsematta. Tavallinen järki sanoo, että *e* aina > *e* kuten ensi tavussakin keski-vokaaliteorian mukaan. Mitään muuta mahdollisuutta se ei voi ottaa lukuun. Maist. Pukin intuitio kulkee toisenlaisia uomia. Aikoinaan olisi siis aina tapahtunut *ai* > *ei*, minkä mystiikkaa harrastamaton sivullinen tietysti selittäisi pelkästään *i*:n horisontaalis-vertikaaliseen assimilaatioon perustuvaksi. Maist. Pukin mukaan olisi kuitenkin uskottava myös kieltenliikkeen ensi tavun vokaalin artikulaatioasemasta toisen tavun vokaalin asentoon olleen osallisena tässä kehityksessä. Ja mikä merkillisintä: tuo vaikutus, joka luonnollisesti tuntuisi olleen ajallisesti rajoitettu, kerrallisista edellytyksistään lähtenyt ja tarkoituksensa saavutettuaan lakanut tendenssi, olisi jäänyt kieleen ikäänkuin koteloituneena ja sopivan tilaisuuden tullen, mahdollisesti vasta vuosisatojen kuluttua, taas käynyt aktiiviseksi. Arvoitukseksi jää, miksi se ilmeni juuri *ei*-diftongissa eikä missään muualla, sillä tällä kertaa *i* olisi ollut, kuten kirjoittajan esityksestä ilmenee, aivan passiivinen. Tuo sama *i*, jonka palataalistava »voimakenttä» ei maist. Pukin mukaan mitenkään suvainnut *a*:n muuttumista *o*:ksi, laski nyt kvalitatiivisesti itselleen likeisemmän *e*:nkin velaaristuen ryöstäytymään kenttänsä läpi. Voisinpa — ellen muuten, niin nimenomaan kiinnittääkseni vastaväittäjäni huomion hänen ajattelutapansa huvittavaan epäjohdonmukaisuuteen — kysäistä: jos kerran *o*:hon »sen hallitsevimpana, karakteristisimpana ominaisuutena sisältyy labialisaatio», niin miksi *e* muuttui juuri *o*:ksi »kielimuodossa, jossa vielä jälkitavussa ei ollut *o*:ta ollenkaan», kun »tarve tuli jo kielessä olemassaolevin keinoin ja paremmin» tyydytetyksi *e*:llä? Tämä oudostuttava *e* > *o* prosessi tapahtui silloin, kun ensi tavun vokaalin asennosta toisen tavun *e*:hen siirryttäessä »kielen tai tarkemmin sanoen sen kärkipuolen — — — liike oli takeneva». Tosin *e*:n ollessa ensi tavussa ei luulisi mitään horisontaalista liikettä esiintyneen, mutta pälkäästä päästään mutkattomasti: »Pääpainollinen *e* on ollut etisempi kuin *ai*:sta syntyneen *ei*-diftongin *e*.» Etelävirossa kylläkin pääpainoton taka-*e* on päinvastoin etisempi kuin ensi tavun *e*, mutta mitäpä tuosta. Ensi tavun *a*:n jälkeisen *e*:n kohdalta kiinnostaa erityisesti kysymys, miksi *e* > *o* vain ääntenmuutoksen kannalta passiivisen *i*:n edellä, mutta ei muuten, esim. tapauksissa **hanhe*-, **hake*-, **askel*-, **valkeä* jne. Mutta ehkä sovimme siitä, että ensi tavun *a*:n jäljessä *e* > *o* tapahtui tarpeen vaatiessa. Vai olisiko kantasuomen pääpainottomissa tavuissa edellytettävä peräti kahta erilaista *e*:ta, joista toinen, *e* > *o* muutoksen ulkopuolelle jäänyt, oli alkup. *e*:n jatkaja, toinen (takaisempi?) aikoinaan *a*:sta

kehittynyt? — Kun kieli siirtyy *a*:sta *e*:n asentoon, niin tähän horisontaalisesti etenevään liikkeeseen yhtyvä keskiselän nousu tietysti irroittaa kielen kärjen hammasvallista. Maist. Pukki iskee kiinni tähän kielen kärjen vetäytyvään liikkeeseen ja sanoo: »kielen kärkiosan heitto taa on tässäkin tapauksessa heittänyt myös seuraavan tavun *ei*:n jatkajan *oi*:n puolelle.» Todellisuudessa kielen kärjen liikkeellä olisi ehkä voinut olla tällainen vaikutus vain siinä tapauksessa, että sen tukena oli kielen omaa, etenevän liikkeen tuottamiseen kohdistunutta motorista voimaa tehokkaampi, suunnaltaan päinvastainen liikevoima, ts. jos olisi esim. sormella sysätty kielen kärkeä niin voimakkaasti, että kielen työntyminen eteenpäin saatiin tyrehtymään ja kieli *k o k o n a i s u u d e s s a a n* vetäytymään taaksepäin. Kielen kärjen liikkeen tulkitseminen olennaisimmaksi tapahtumaksi kielen siirtyessä *a*:sta *e*:hen on periaatteessa suunnilleen samaa kuin jos sanoisimme, että hypyn suunta ei ole se, minne hyppääjän jalat ojentuvat, vaan se, minne päin takin helmus lehahtaa. Jos ensi ja toisen tavun vokaalien välisen horisontaalisen kielenliikkeen kannalta tarkastamme maist. Pukin väitettä, että $e > o$ ensi tavun *i*:n, *e*:n, *a*:n jäljessä, niin jättäen harhapäätelmät ja -oletukset sikseen toteamme, että muutos olisi tapahtunut ensinnäkin silloin, kun tämä liike oli taannehtiva, toiseksi silloin, kun se puuttui, ja kolmanneksi silloin, kun se oli etenevä. Viimeksimainittu liike olisi toisaalta (nim. kun ensi tavussa oli *o*, *u*) aiheuttanut myös muutoksen $e > e$. Lopputulos puhuu puolestaan!

Äännehistorian tutkimus ei voine koskaan kieltää perinteitään niin, että se selvitellessään äänteenmuutoksien syitä lakkaisi pitämästä ensi sijassa silmällä artikulaatiotapahtuman fysiologiaa, joskin in casu tarjoavat varmaan myös akustiset ilmiöt hedelmällisiä selityserusteita, mihin varsinkin Pippingin tutkimukset viittaavat. Siitä, että v-ksm. $ai > ei$ ($ei \sim oi$) muutoksen lähtökohta on fysiologinen, ei maist. Pukkikaan näy olevan kanssani eri mieltä. Resonanssisuhteiden käsittely tulee tässä tapauksessa kysymykseen ainoastaan äännefysiologisen selityksen soveltamisena, ja siinä mielessä olenkin niihin kirjoituksessani kajonnut, kuten asiayhteydestä ilmenee. (Resonanssiseikkoja koskevan yhteenvedon painattaminen typografisesti muusta tekstistä poikkeavassa asussa selittyy käytännöllisestä pyrkimyksestä tiivistää esitetty selitys silmiinkin helposti erottuvan lyhyehkön määritelmän muotoon, mikä tuskin olisi ollut mahdollista, jos yhteenvedon pohjaksi olisi pantu ilmiön äännefysiologinen puoli.) Niille ei siis saa antaa ratkaisevaa merkitystä, vaikka ne ainakin sen silmissä, joka näkee ims. kielissä nykyisin tavattavan *e*:n kronologian toisessa valossa kuin keskivokaaliteoria, sopeutuvatkin ihanteellisen tarkoin ensi ja toisen tavun vokaalien välisiin kielenliikkeisiin perustuvan kehitysprosessin kuvaan.

Äännehistoriallisesti maist. Pukin tulos, että ims. kielten pääpainoton *o* on syntynyt vasta oletetun ksm. *e*:n katoamisvaiheen yhteydessä, siis kantasuomalaisen ajan lopulla, on anakronismi; *o* on todistettavasti jo varhaiskantasuomalainen (huom. esim. sm. *pato* \sim lp. *buođđo* $<$ v-ksm. **pado*, sm. *seisoo* (virE *saizma*) \sim lp. *čuož'žot* $<$ v-ksm. **šaiŋšo-*). $ei \sim oi$ vaihtelu on alkuperäisten edellytystensä mukaisena säilynyt suomen *a*-vartaloiden paradigmassa. *i*-johdannaisissa on ymmärrettävästi tapahtu-

nut yleistystä puoleen ja toiseen. Maist. Pukin kokeesta panna tarkasteltavana olleen ilmiön selittämisen pohjaksi vatjan kirjava edustus, jolle on ominaista $e:n$ laajassa mittakaavassa tapahtunut, helposti havaittava yleistyminen (ehkä myös osittain $oi > ei$, ks. Kettunen, VKÄH 165), on seurauksena täysi sekavuus ja selvienkin asiain pyörähtäminen päälaelleen. Aivan riippumatta siitä, onko ims. pääpainoton o kaikissa esiintymätapauksissaan palautettavissa aikaisempaan oi -diftongiin vai ei , on mitä luonnollisin sellainen selitys, että vatjan pääpainottomissa tavuissa esiintyy $oi > o$ kehitystä (ks. Kettunen, mts. 160—) eli siis o , joka ei ole lainaa eikä sekundäärisen $e > o$ muutoksen seuraus, vaan v-ksm. ai -diftongin pystysuoraa perintöä.

Erkki Itkonen.